

очерки) / Митрохин Л.Н. – СПб.: Изд-во СПб ун-та, 1997. – 198 с.; *Шахнович М.И.* Библия в современной борьбе идей / Шахнович М.И. – Л.: Лениздат, 1988. – 238 с.; *Яблоков И.Н.* Основы теории религии / Яблоков И.Н. – М.: Прогресс, 2005. – 412 с. **6.** *Бойко О.В.* Юридическая конфликтология / Бойко О.В., Варламова Н.В., Пархоменко Н.Б. – М.: Юристъ, 2008. – С. 178. **7.** *Шейнов В.П.* Конфликты в нашей жизни и их разрешение / Шейнов В.П. – Мн.: ТетраСистемс, 2006. – С. 51. **8.** *Залужный А.Г.* Специфика религиозного конфликта / А.Г. Залужный // Религия и право. – 2000. – № 6. – С. 6. **9.** *Даугкиреев Х.С.* Политико-правовая основа регулирования этноконфессиональных отношений в Российской Федерации (на примере Северного Кавказа) / Даугкиреев Х.С. – М.: Проспект, 2002. – С. 29. **10.** *Мальшева Д.Б.* Религиозный фактор в вооруженных конфликтах современности. Развивающиеся страны Азии и Африки в 70–80-е годы / Мальшева Д.Б. – М.: Наука, 1991. – С. 43. **11.** *Степанов Е.И.* Социальные конфликты в современной России: проблемы анализа и регулирования / Степанов Е.И. – М.: Эксмо, 2009. – С. 116. **12.** *Арістова А.В.* Релігійні конфлікти в перехідних європейських суспільствах: природа, динаміка, вплив на релігійно-суспільні процеси: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня докт. філософ. наук / А.В. Арістова. – К., 2008. – С. 8. **13.** *Здравомыслов А.Г.* Социология конфликта / Здравомыслов А.Г. – М.: Дело, 2005. – С. 77. **14.** *Кодекс Канонів Східних Церков, проголошений Іваном Павлом II* / [пер. з латин., упоряд. Й. Кобів]. – Львів: Вид-во ОО. Василян, 1995. – С. 133. **15.** *Соснин В.А.* Теоретические и практические подходы к регулированию конфликтных ситуаций в зарубежной конфликтологии / В.А. Соснин // Социальные конфликты. – 2006. – Вып. 6. – С.115-127. **16.** *Васильева Е.И.* Институционализация социального конфликта: современный опыт США / Е.И. Васильева // Социальные конфликты. – 2006. – Вып. 6. – С. 128-151. **17.** *Бобровнік С.В.* Компромис і конфлікт у праві: антрополого-комунікативний підхід до аналізу: монографія / Бобровнік С.В. – К.: Вид-во «Юридична думка», 2011. – С. 179. **18.** *Арістова А.В.* Релігійні конфлікти в перехідних європейських суспільствах: природа, динаміка, вплив на релігійно-суспільні процеси: дис. ... доктора філософ. наук / Арістова А.В. – К., 2008. – С. 115.

УДК 340.12

О. І. МИСАК

МІЖНАРОДНО-ПРАВОВА ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ ДЕРЖАВ: ОКРЕМІ АСПЕКТИ ДОСЛІДЖЕННЯ ТЕОРІЇ І ПРАКТИКИ

Розглянуто теоретико-правові аспекти реалізації міжнародно-правової відповідальності, особливу увагу приділено міжнародно-правовій відповідальності держав. Автор встановлює зміст, роль, значення публічно-правових та приватноправових особливостей регулювання міжнародно-правової відповідальності держав у контексті внутрішньої та зовнішньої політики держав та протистояння міжнародним загрозам шляхом визначення гарантії дотримання прав та свобод людини і громадянина у сучасному глобалізованому світі.

Ключові слова: юридична відповідальність, міжнародно-правова відповідальність держав, міжнародне правопорушення, міжнародний правопорядок.

Мысак Е.И. Международно-правовая ответственность государств: отдельные аспекты исследования теории и практики

© МИСАК Олена Ігорівна – викладач кафедри правознавства Вінницького соціально-економічного інституту Університету «Україна»

Рассмотрены теоретико-правовые аспекты реализации международно-правовой ответственности, особое внимание уделено международно-правовой ответственности государств. Автор определяет содержание, роль, значение публично-правовых и частноправовых особенностей регулирования международно-правовой ответственности государств в контексте внутренней и внешней политики государств и противостояния международным угрозам путем определения гарантий соблюдения прав и свобод человека и гражданина в современном глобализованном мире.

Ключевые слова: юридическая ответственность, международно-правовая ответственность государств, международное правонарушение, международный порядок.

Mysak O. AN International responsibility of the states: some aspects of the theory and practice

Theoretical and legal aspects of international legal responsibility, focusing on the international law of State responsibility. The author is setting the content, role, importance of public and private law aspects of the regulation of international legal responsibility of States in the context of domestic and foreign policy of confrontation and international threats by establishing safeguards the rights and freedoms of man and citizen in today's globalize world.

Key words: legal responsibility, international liability of states, the principle of international responsibility, international offense, the international legal order.

Проголошення Україною курсу на європейську інтеграцію, сучасні глобалізаційні процеси та форматування в цьому контексті внутрішньої і зовнішньої політики зумовлюють переосмислення суті та значення багатьох правових понять. У будь-якій правовій системі однією з вагомих гарантій дотримання прав та свобод людини і громадянина є юридична відповідальність. Це фундаментальне явище юридичної науки відображає вплив права на суспільство та суспільні відносини.

Проблема юридичної відповідальності загальновідома: це і дискусії щодо понятійного апарату, суті, видів цього правового феномену¹. Важливість та значення юридичної відповідальності відображені у багатьох наукових дослідженнях. Однак, як слушно зауважує І.І. Лукашук, якщо у минулому вона вивчалась у працях, присвячених окремим галузям права, то останнім часом вона привертає увагу загальної теорії права². Одним із сучасних ключових питань теорії права є проблематика, пов'язана з класифікацією юридичної відповідальності. Зазвичай виділяють види юридичної відповідальності за галузями права, тобто традиційні види юридичної відповідальності – ті, що визнаються всіма науковцями, існування яких є безспірними. Серед такої класифікації виняток становить міжнародно-правова відповідальність, що не є галузевим видом юридичної відповідальності. Однак її існування не викликає заперечень серед науковців³, хоча вона є малодослідженою у загальній теорії права. Досліджуючи дане питання необхідно розрізняти публічні та приватні міжнародно-правові відносини. Суб'єктами публічної міжнародно-правової відповідальності визнають держави, міжнародні організації та за певних обставин – фізичних осіб. Щодо приватної міжнародно-правової відповідальності, то слід виділити, як суб'єктів правовідносин, держави, міжнародні організації, фізичних і юридичних осіб, якщо вони є контрагентами у договірних відносинах. Вбачається, що як у приватноправових, так і у публічно-правових відносинах даного виду особливе значення посідає держава.

Сучасний глобалізований світ вимагає тісного взаємозв'язку між державами, за таких обставин право відіграє важливу роль у динамічному процесі світового розвитку та протистояння світовим загрозам. Його дієвість, серед іншого, зале-

жити від ефективності юридичних засобів забезпечення дотримання основних принципів і норм права.

Міжнародно-правову відповідальність держав визначають по-різному, дана проблематика викликає чимало протиріч серед науковців. Дослідники міжнародно-правової відповідальності, серед яких С.Н. Братусь⁴, Н.В. Витрук⁵, П.М. Куріс⁶, І.І. Лукашук⁷, підкреслюють, що немає жодного правового питання, яке не було б так мало досліджене та заплутане і водночас було б таким актуальним, як розуміння поняття міжнародно-правової відповідальності та міжнародно-правової відповідальності держав.

Важливість міжнародно-правової відповідальності завжди підкреслювалась відомими юристами. Зокрема, Д. Анцілотті зазначає: «З неправомірного діяння виникають правовідносини, що тягнуть за собою обов'язок відшкодувати заподіяну шкоду. Неможливо вийти за межі концепції, яка є постулатом самого існування правопорядку»⁸. Досліджуючи дане питання, Л. Оппенгейм стверджує: «Відповідальність держав щодо виконання її міжнародних зобов'язань є юридичною відповідальністю, адже держава не може скасовувати або створювати норми міжнародного права, так як вона скасовує або приймає свої закони»⁹, «існує зовнішня відповідальність держави за виконання її міжнародно-правових зобов'язань. Відповідальність за такими зобов'язаннями є властивістю кожної держави, без якої народи не могли б мирно співіснувати»¹⁰. Відтак, автор визначає відповідальність держав як одну із ознак їх існування, що не відповідає дійсності, адже держава, що не вчинила міжнародно-протиправного діяння, не несе міжнародно-правової відповідальності. Більш влучним, на наш погляд, є висловлювання професора Ю.М. Колосова: «Міжнародна відповідальність є одним із факторів існування правопорядку у відносинах між державами»¹¹.

Юридична відповідальність є складним загальносоціальним явищем. У цьому контексті міжнародно-правова відповідальність держави визначається її належністю до міжнародного співтовариства, адже як член міжнародного співтовариства держава повинна нести відповідальність за свої діяння¹². Зокрема, у доктрині міжнародного права неодноразово висловлювалися думки про те, що відповідальність у міжнародному праві має таке ж джерело походження, що й інші види соціальної відповідальності, а саме – моральний обов'язок перед суспільством¹³.

Характерним для сучасної системи публічно-правових та приватноправових відносин є усвідомлення того, що загальносвітові інтереси мають пріоритетне значення для забезпечення належного існування кожної держави. На цьому і ґрунтується сучасна міжнародно-правова відповідальність, зокрема як відповідальність держави перед світовою спільнотою в цілому. Більш того, міжнародно-правова відповідальність держав розвивалась одночасно з розвитком права, однак вона, за висловлюванням професора Я. Броунлі, «не ґрунтується виключно на правопорушенні в розумінні внутрішнього права»¹⁴. Наприклад, Д. Анцілотті¹⁵ розглядав міжнародно-правову відповідальність як принцип міжнародного права. Деякі науковці поділяють таку точку зору, скажімо, Я. Броунлі називає міжнародно-правову відповідальність загальним принципом міжнародного права¹⁶, хоча є вчені, які категорично не погоджуються з таким твердженням, серед них – П.М. Куріс¹⁷, І.І. Лукашук¹⁸. А.В. Марухян наголошує: «Принципи міжнародного права можуть з'являтися, змінюватися або навіть зникати, а відповідальність завжди залишається суттєвим елементом права»¹⁹. При цьому важливо врахувати

вати, що в основу міжнародно-правової відповідальності в цілому та міжнародно-правової відповідальності держав зокрема покладено принцип юридичної відповідальності та міжнародної відповідальності, суть якого полягає у тому, що будь-яке міжнародно-протиправне діяння тягне за собою міжнародно-правову відповідальність. Зазначений принцип, поза сумнівом, походить з юридичної природи права як такого і тісно пов'язаний з принципом добросовісного виконання зобов'язань за міжнародним правом як імперативною нормою *jus cogens*.

Держава – єдиний соціальний організм, всі функції якого, здійснюються через систему державних органів. Діяльність держави на міжнародному рівні може виявитися лише через дію її органів, що реалізують суверенну волю держави. Відповідно, будь-яка поведінка держави, що порушує її міжнародно-правові зобов'язання, виражається в діях (бездіяльності) органів держави²⁰. Вона відповідає за діяльність своїх посадових осіб, службовців, однак лише якщо ці дії можна поставити їй у провину. Концепція «ставлення в провину» призводить до проблем, коли службовці порушують отримані інструкції, перевищують свої повноваження²¹. Аналіз судової практики свідчить про те, що держава відповідає за дії своїх службовців, навіть коли вони порушують отримані інструкції, накази, не підкоряючись їм. Зокрема, прикладом є справа за позовом Сполучених Штатів Америки проти Мексики. Республіка Мексика відрядила військовослужбовців для захисту американських громадян від натоптів місцевих мешканців, що чинили безладдя. Однак, замість захисту американців, військовослужбовці на чолі з лейтенантом мексиканських збройних сил відкрили по них вогонь. Мексику було визнано винною, оскільки військовослужбовці діяли як організований військовий підрозділ під командуванням офіцера. Однак якщо б військовослужбовці не були при виконанні службових обов'язків, то їх дії могли б бути кваліфіковані як дії приватних осіб, громадян Мексики. Як підкреслює П.М. Куріс, у міжнародних публічно-правових відносинах держава відповідає не за поведінку органів державної влади, а за власну поведінку²². Важливо враховувати, що не може бути ніякого розмежування між суб'єктом правопорушення і суб'єктом відповідальності. Зазначимо, що держава не відповідає за дії осіб, якщо тільки вони фактично не діяли за дорученням цієї держави або не здійснювали державної влади за відсутності представників органів державної влади та за обставин, що виправдовували прийняття ними на себе таких повноважень.

На практиці іноді виникає проблема міжнародно-правової відповідальності держави за дії посадових осіб, що не мали належної компетенції на здійснення певних дій в зв'язку з так званим правилом «вчирпання внутрішніх засобів захисту»²³. Практична значимість цього правила у тому, що воно повинно попередити необґрунтовані і передчасні претензії, що не були ще об'єктом розгляду достатньо компетентних державних органів. Наприклад, іноземець, права якого порушені, в першу чергу повинен використовувати всі внутрішні засоби захисту своїх порушених прав і тільки при незадоволенні претензій держава, громадянином якої він є, реалізує право на його захист. Щодо осіб, які користуються спеціальним міжнародним захистом (дипломатів, представників при міжнародних організаціях), то на них правило використання внутрішніх засобів захисту не розповсюджується.

Міжнародні зобов'язання держави також можуть бути порушені діями або бездіяльністю національних судів, оскільки вони є органами держави. З огляду на дії законодавчих органів, що призводять до міжнародно-правової відповідальності держави, це може бути прийняття закону або іншого нормативно-правового

акта, що суперечить міжнародним зобов'язанням держави, або ж навпаки, неприйняття закону, необхідного для виконання міжнародного зобов'язання.

Важливою є також проблема присвоєння державі діянь осіб, що фактично діяли від її імені. Мова йде про випадки, коли держава вдається до протиправних акцій, зокрема про організацію і засилення озброєних угруповань на територію іншої держави. «В тих випадках, коли уряд заохочує і навіть сприяє організації таких груп, здійснює їх фінансову підтримку, навчає їх, озброює, координує їх діяльність з діяльністю збройних сил держави, вказані групи перестають бути, з точки зору міжнародного права, приватними особами», – пише Р. Аго²⁴. Так, в рішенні Міжнародного суду у справі про військові дії в Нікарагуа і проти Нікарагуа встановлено, що США навчали, забезпечували, фінансували сили повстанців, передавали їм розвідувальні дані, інструктували їх про вибір об'єктів.

«Міжнародно-правова відповідальність держав є правовим явищем як у публічно-правових, так і у приватноправових відносинах, принципи і норми якого, визначають, зокрема для держав, юридичні наслідки міжнародно-протиправних діянь, а також заповдіання шкоди внаслідок діяльності, незабороненої правом»²⁵, – підкреслює професор І.І. Лукашук. Щодо міжнародних приватноправових відносин держави, то увагу привертають критерії розмежування дій держави, які призводять чи не призводять до набуття нею імунітету у відносинах з суб'єктами приватного права (фізичними, юридичними особами). Поняття «імунітет» у перекладі з латинської мови означає звільнення від чогось, свобода, пільга²⁶. У словнику міжнародного права імунітет держави, полягає в тому, що в силу рівності всіх держав одна держава не може здійснювати владу стосовно іншої держави («рівний не має влади над рівним») ²⁷. У міжнародно-приватних відносинах імунітет держави – це невідчужуваність однієї держави законодавству та юрисдикції іншої. Проте використання принципу імунітету не означає відмову у судовому захисті. Причини притягнення до відповідальності значення не мають. Позов до держави може бути подано до суду цієї ж держави або ж до суду іншої держави, але виключно у тому випадку, якщо держава-правопорушниця чітко висловить свою згоду на це, зокрема й у формі мовчазної згоди. Яскравим прикладом може бути позов громадянки Російської Федерації П. до Генерального консульства України у м. Санкт-Петербурзі про витребування грошових коштів. Позов був поданий до мирового судді Центрального району м. Санкт-Петербург, у позові зазначалося, що вона звернулася до консульства України з метою легалізації документів (зокрема, свідоцтва про шлюб, свідоцтва про народження і свідоцтва про розірвання шлюбу) сплатила за послуги через Ощадбанк Росії та подала квитанції до консульства. Консульство повернуло документи та повідомило, що їх легалізація у консульстві є неможливою, для цього потрібно їхати до Києва. Оскільки після неодноразових звернень грошові кошти, сплачені консульству за послуги, які так і не було надано, не повернули, то П. просила у своєму позові стягнути на її користь з Генерального консульства України у м. Санкт-Петербурзі відповідну суму коштів. Рішенням мирового судді Центрального району м. Санкт-Петербурга позовні вимоги П. задоволені частково. Однак, як передбачено ч. 1 ст. 401 ЦПК РФ, подання до суду Російської Федерації позову до іноземної держави, залучення іноземної держави до участі у справі як відповідача чи третьої особи, накладення арешту на майно, яке належить іноземній державі і знаходиться на території РФ, а також вжиття стосовно цього майна заходів щодо забезпечення позову, звернення стягнення на це майно в порядку виконання рішення суду допускаються лише за згодою компетентних органів відповідної держави, якщо

інше не передбачено міжнародним договором РФ або федеральним законом. Тому Президія ВС РФ скасувала рішення мирового судді м. Санкт-Петербурга за позовом П. до Генерального консульства України у м. Санкт-Петербурзі про витребування грошових коштів, провадження у справі було закрито.

Аналізуючи останні тенденції розвитку загальної теорії права, зазначимо, що поступово формуються нові наукові погляди, зокрема щодо міжнародно-правової відповідальності у системі видів юридичної відповідальності. Необхідною умовою підвищення ефективності юридичної відповідальності є вдосконалення механізму його дії. Звертає на себе увагу та обставина, що встановлення основних цілей та принципів міжнародної відповідальності не завжди супроводжується чітким визначенням шляхів, методів, засобів їх реалізації.

1. *Братусь С.Н.* Юридическая ответственность и законность (очерк теории) / Братусь С.Н. – М., 1976. – С. 41. 2. *Лукашук И.И.* Право международной ответственности / Лукашук И.И. – М.: Волтерс Клувер, 2004. – С. 11. 3. *Скакун О.Ф.* Теория держави і права / Скакун О.Ф. – Х.: Консум, 2006. – С. 432. 4. *Братусь С.Н.* Цит. работа. – С. 41. 5. *Витрук Н.В.* Общая теория юридической ответственности / Н.В. Витрук. – [2-е изд., исправл. и дополн.]. – М.: Норма, 2009. – С.186-204. 6. *Курис П.М.* Международные правонарушения и ответственность государств / Курис П.М. – Вильнюс: Минтис, 1973. – С. 6-21. 7. *Лукашук И.И.* Цит. работа. – С. 11. 8. *Анцилотти Д.* Курс международного права: в 2 т. / Анцилотти Д. – М.: Гос. изд-во иностр. лит-ры, 1961. – Т. 1. – С. 29-430. 9. *Оппенгейм Л.Ф.* Международное право / Оппенгейм Л.Ф.; [под ред. С.Б. Крылова]. – М.: Гос. изд-во иностр. лит-ры, 1948. – Т.1. – С. 310. 10. Там же. 11. *Колосов Ю.М.* Ответственность в международном праве / Колосов Ю.М. – М.: Юрид. лит-ра, 1975. – С. 8. 12. *Витрук Н.В.* Цит. работа. – С. 21. 13. *Лукашук И.И.* Цит. работа. – С. 18. 14. *Броунли Я.* Международное право: в 2 кн. / Броунли Я. – М.: Прогресс, 1977. – Т. 2. – С. 421. 15. *Анцилотти Д.* Цит. работа. – С. 34. 16. *Броунли Я.* Цит. работа. – С. 420. 17. *Курис П.М.* Цит. работа. – С. 96-98. 18. *Лукашук И.И.* Цит. работа. – С. 63. 19. *Марухян А.В.* Международно-правовая ответственность за международные преступления: автореф. дисс. на соискание научной степени кандидата юридических наук / А.В. Марухян. – Ереван, 2004. – С. 16. 20. *Арчага Э.Х.* Современное международное право / Арчага Э.Х. – М.: Прогресс, 1983. – С. 432. 21. *Колосов Ю.М.* Цит. работа. – С.185. 22. *Курис П.М.* Цит. работа. – С. 161-9162. 23. *Колосов Ю.М.* Цит. работа. – С. 196. 24. *Ежегодник* Комиссии международного права 1971 г. – Т. 2. – М.: Наука, 1972. – С. 47. 25. *Лукашук И.И.* Цит. работа. – С. 63. 26. *Литвинов В.* Латинсько-український словник / Литвинов В. – К.: Українські пропілеї, 1998. – С. 31. 27. *Словарь* международного права [под ред. С.Б. Бацанова, К.Г. Ефимова]. – [2-е изд. испр. и доп.]. – М.: Международные отношения, 1986. – С. 100.

УДК 340.1

О. Є. ГОЛЬЦОВА

НЕТИПОВІ СОЦІАЛЬНІ РЕГУЛЯТОРИ ЯК СПЕЦИФІЧНІ НОРМИ В СИСТЕМІ СОЦІАЛЬНОГО РЕГУЛЮВАННЯ

Проводиться дослідження нетипових соціальних регуляторів як специфічних норм у загальній системі соціальних норм та особливої регулюючої ролі правових норм.

© ГОЛЬЦОВА Ольга Євгенівна – здобувач відділу теорії держави і права Інституту держави і права ім. В.М. Корецького НАН України